

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені В. Н. КАРАЗІНА

КУПРІЯНОВ ЄВГЕН ВАЛЕРІЙОВИЧ

УДК 811.161.2'374.26

**УКРАЇНСЬКА ТЕРМІНОЛОГІЧНА ПІДСИСТЕМА «ГІДРОТУРБИНИ»
ЯК ОБ'ЄКТ КОМП'ЮТЕРНОГО СЛОВНИКА**

Спеціальність 10.02.01 – українська мова

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Харків – 2011

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України.

Науковий керівник: кандидат філологічних наук, доцент
Філон Микола Іванович,
Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна
доцент кафедри української мови.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
СТИШОВ Олександр Анатолійович,
Український мовно-інформаційний фонд НАН України,
головний науковий співробітник;

кандидат філологічних наук, доцент
Сергєєва Галина Анатоліївна,
Національний університет «Юридична академія України
імені Ярослава Мудрого»
доцент кафедри іноземних мов №1.

Захист відбудеться «6» жовтня 2011 р. о 12:00 год. на засіданні вченої ради К 64.051.20 Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна за адресою: 61022, м. Харків, пл. Свободи, 4, ауд. 2-37.

Із дисертацією можна ознайомитися в Центральній науковій бібліотеці Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (61022, м. Харків, пл. Свободи, 4).

Автореферат розісланий «30» серпня 2011 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л. Г. Савченко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

В українському мовознавстві останніх десятиліть з'явилися численні праці, присвячені різноаспектному дослідженню науково-технічної термінології, зокрема авіаційної, автомобілебудівної, електротехнічної, гірничої, машинобудівної, металургійної, пожежно-технічної, холодильної техніки та інших. У полі зору науковців перебуває широке коло питань, що стосуються вивчення джерел формування технічної термінології та шляхів її поповнювання, аналізу впливів мовних та позамовних чинників на її розвиток, характеристики засобів термінотворення та опису історичних процесів в українській технічній термінології; дослідження лексико-семантичних, структурних та словотвірних особливостей технічних термінів; висвітлення системної організації технічної термінології й розроблення засад її стандартизації та унормування.

Попри пильну увагу дослідників до теоретичних і практичних питань технічної термінології, залучення до аналізу спеціальної лексики різних галузей окремі важливі її складники залишаються не вивченими. Спеціального розгляду потребує гідротурбінна термінологія, яка складає значний обсягом фрагмент машинобудівної лексики. Один із важливих аспектів її аналізу, що повною мірою репрезентує провідні тенденції розвитку сучасного термінознавства, пов'язаний із укладанням комп'ютерного словника.

Сьогодні проблемами створення електронних лексикографічних праць займаються провідні наукові установи, зокрема: Національний мовно-інформаційний фонд НАН України, відділ структурно-математичної лінгвістики Інституту мовознавства імені О. Потебні НАН України, лабораторія комп'ютерної лінгвістики кафедри сучасної української мови Київського національного університету імені Т. Шевченка, відділ лексикології та комп'ютерної лексикографії Інституту української мови НАН України та інші. Науковцями створено низку електронних словників та укладено лексикографічні бази даних й електронні картотеки, що формують національну словникову базу.

Електронні словники репрезентують важливий «сегмент» нової ділянки сучасного мовознавства, який перебуває в полі зору багатьох науковців, зокрема Р. Ардана, Н. Дарчук, І. Заваруєвої, Є. Карпіловської, Н. Клименко, Л. Ковтуненко, О. Костишина, Т. Любченко, Р. Мисака, С. Назарова, М. Пещак, Н. Сидорчук, С. Старикова, О. Чепік, В. Широкова та інших. У контексті поступального розвитку української лінгвістичної думки виокремлюється кілька пошукових напрямків, пов'язаних відповідно з висвітленням питань теорії та практики лексикографічного електронного упорядкування української лексики; розроблення електронних глосаріїв; укладання електронних тезаурусів.

Протягом останніх 10 років захищено дисертаційні роботи І. Заваруєвої, О. Касілова, І. Кульчицького, О. Рабульця, В. Широкова, К. Якименка, присвячені розробленню інтелектуальних інформаційних систем, необхідних для опрацювання природної мови, створення лексикографічних баз даних та укладання електронних словників.

Актуальність теми дисертаційного дослідження зумовлена:

а) необхідністю вироблення теорії укладання електронних словників фахової лексики, які могли б бути для фахівця ефективним засобом розв'язання низки практичних завдань; б) потребою всебічного детального опису окремих галузевих термінологічних підсистем; в) вимогами систематизації, унормування та уніфікації термінологічної лексики, зокрема машинобудівної та її складника – гідротурбінної термінології; г) появою нових інформаційних технологій, які уможливають застосування інноваційних прийомів лексикографічного опису терміносистем на сучасному рівні.

Мета роботи – розробити концепцію укладання комп'ютерного спеціалізованого словника з урахуванням особливостей системно-структурної організації термінології гідротурбінної галузі та використання спеціального програмного забезпечення.

Для досягнення мети необхідно розв'язати такі **завдання**:

1) визначити чинники, що зумовили появу комп'ютерної лексикографії та схарактеризувати основні етапи розвитку комп'ютерних технологій укладання словників;

2) розглянути наявні спеціалізовані комп'ютерні та традиційні («паперові») словники з метою виділити в них та конкретизувати лексикографічні параметри репрезентації слова;

3) дослідити термінологічну підсистему «Гідротурбіни» з погляду її складу, походження, структурної організації та системних зв'язків;

4) визначити критерії для здійснення ідеографічної класифікації термінів досліджуваної галузі;

5) розробити концепцію укладання комп'ютерного галузевого словника, ґрунтуючись на результатах дослідження термінологічної підсистеми «Гідротурбіни» та аналізові наявних електронних словників спеціальної лексики.

Об'єктом дослідження є термінологічна підсистема «Гідротурбіни» в її системно-структурній організації та лексикографічному упорядкуванні.

Предмет дослідження – лексикографічне електронне упорядкування термінологічної підсистеми «Гідротурбіни», що ґрунтується на вивченні семантики, будови й системної організації термінів та їх лінгвоенциклопедичній параметризації.

Джерелами фактичного матеріалу є: 1) загальномовні словники української мови; 2) перекладні словники спеціальної лексики, у тому числі електронні; 3) нормативна документація, енциклопедичні довідники та підручники з гідротурбін; 4) додаткові джерела з мережі Інтернет. Із названих джерел вибірково методом вилучено понад 1100 термінів, що розглядаються в роботі.

Методи дослідження. У дисертаційній роботі застосовано такі методи наукового аналізу: 1) **описовий метод** для реєстрації та систематизації мовних одиниць гідротурбінної термінології в сучасній українській мові, характеристики джерел формування, особливостей розвитку та значення гідротурбінної термінології, а також для створення статей електронного словника гідротурбінних термінів; 2) **статистичний метод** для визначення кількості термінів, що належать

до гідротурбінної галузі (на позначення типів, частин та характеристик гідротурбінного обладнання), і термінів інших галузей (лиття, механічне обробляння, зварювання тощо), для визначення частотності вживання перекладного еквівалента у певній країні; 3) **метод структурно-семантичного аналізу** для дослідження структурно-семантичних особливостей термінів; 4) **метод логіко-понятійного аналізу** для відображення цілісної структури досліджуваної термінологічної підсистеми і встановлення системних зв'язків між термінологічними групами та між термінами окремих груп; 5) **лексикографічні методи**, що охоплюють типологічний і параметричний аналіз електронних і паперових словників, а також комп'ютерне моделювання структури та внутрішніх зв'язків досліджуваної термінологічної підсистеми.

Як додатковий використано **зіставний метод** для виявлення спільних та відмінних рис гідротурбінних термінів, уживаних в англійській, іспанській та російській мовах з метою точного добору еквівалентів до українських термінів.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація пов'язана з комплексною науковою темою кафедри української мови філологічного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна «Аналіз системи рівнів української мови XVII–XXI ст.».

Наукова новизна роботи полягає в тому, що в ній: 1) уперше в українському термінознавстві проведено комплексне дослідження сучасної української гідротурбінної термінології; 2) виявлено характерні структурно-семантичні особливості термінів гідротурбінної галузі та описано їхні системні зв'язки (синонімічні, антонімічні, гіперо-гіпонімічні та партонімічні); 3) запропоновано ідеографічну класифікацію гідротурбінних термінів за лінгвістичними та енциклопедичними критеріями; 4) для репрезентації технічної термінології застосовано параметри, які не були використані в українських комп'ютерних галузевих словниках: *енциклопедичну довідку, графічні зображення предметів або явищ, номінованих термінами, для уточнення дефініцій; ідеографічну частину, в якій указано місце кожного терміна у досліджуваній підсистемі та організовано візуальне відображення зв'язків («рід – вид», «частина – ціле») між термінами через систему гіперпосилань*; 5) розроблено новий тип термінологічного реєстру, який є засобом візуалізації структури досліджуваної термінологічної підсистеми з усіма її внутрішніми зв'язками; 6) уперше в українській комп'ютерній лексикографії запропоновано модель укладання вузькогалузевого електронного словника, що повністю відбиває структуру термінологічної системи з відображенням різнобічних зв'язків між термінами, та наведено перекладні еквіваленти до українських гідротурбінних термінів, що вживаються в російській, англійській та іспанській мовах.

Теоретичне значення дисертаційної роботи. Отримані результати розширюють уявлення про структурну організацію вузькоспеціальних терміносистем, дають змогу з'ясувати шляхи їхнього формування на сучасному етапі розвитку української електронної лексикографії. Принципи лексикографічного упорядкування галузевої термінологіки, розроблені в дослідженні, можуть бути використані для створення електронних словників

будь-якої технічної галузі. Проведений аналіз гідротурбінної термінологічної підсистеми уможливило систематизацію прийомів лексикографічного опису, розроблення макро- та мікроструктури будь-яких галузевих словників, а також подальше використання результатів дослідження для інших галузевих термінологій.

Практичне значення дисертаційної роботи. За результатами проведеного дослідження укладено «Словник гідротурбінних термінів» (TurboLex), який отримав авторське свідоцтво № 36976 від 17.02.2011 / МОН України, Державний департамент інтелектуальної власності. Результати дослідження можуть бути використані у навчальному процесі під час розроблення й викладання спецкурсів із термінознавства й комп'ютерної лексикографії. Матеріали роботи можуть бути використані під час написання підручників та посібників із термінознавства, комп'ютерної лексикографії, у навчальних курсах при викладанні технічних дисциплін.

Особистий внесок здобувача полягає в тому, що всі теоретичні положення та практичні результати розроблено й отримано в дисертації одноосібно. Наукових праць, написаних у співавторстві, немає.

Апробація роботи. Основні положення та результати дисертаційної роботи апробовано на міжнародних конференціях: «Наукова спадщина Юрія Шевельова і світ сучасної філології. До 100-річчя від дня народження Ю. Шевельова» (Харків, 2008); Міжнародна наукова конференція до 120-річчя від дня народження академіка Михайла Яковича Калиновича (1888–1949) «Рецепція наукової спадщини академіка М. Я. Калиновича в сучасній філології» (Київ, 2009); Міжнародна науково-практична конференція «Ключові проблеми сучасної прикладної лінгвістики» (Луцьк, 2009); Міжнародна наукова конференція «Современные проблемы лексикографии» (Гродно, Беларусь, 2009); Міжнародна наукова конференція «Наукова спадщина О. О. Потебні в контексті розвитку європейської філологічної думки ХІХ–ХХІ ст. До 175-річчя від дня народження О. О. Потебні» (Харків, 2010), а також на ІІІ Всеукраїнській науковій конференції «Сучасні орієнтири філологічної науки» (Херсон, 2008).

Публікації. За матеріалами дисертації опубліковано 9 статей у наукових виданнях, із них 8 затверджені ВАК України як фахові.

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури (288 найменувань), списку використаних джерел (67 назв) та додатка у вигляді електронного словника гідротурбінних термінів на оптичному диску. Повний обсяг роботи становить 210 сторінок, текстова частина – 172 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано вибір теми роботи та її актуальність, визначено мету і завдання дослідження, схарактеризовано об'єкт і предмет аналізу, зазначено джерельну базу дослідження, наголошено на його науковій новизні, теоретичній та практичній значущості, висвітлено методи аналізу, наведено дані про апробацію роботи та відображення її результатів у наукових публікаціях.

У першому розділі – «**Теоретичні передумови створення комп'ютерного словника гідротурбінної термінології**» – наведено відомості з історії, становлення і розвитку української та зарубіжної комп'ютерної лексикографії, визначено її головні завдання та напрямки досліджень, розглянуто наукове розуміння поняття «термін», висвітлено особливості лексикографічної параметризації спеціальної лексики у паперових та електронних словниках.

У першому підрозділі «*З історії комп'ютерної лексикографії*» з'ясовано причини, що зумовили появу комп'ютерної лексикографії, та висвітлено основні закономірності її розвитку. Виникнення комп'ютерної лексикографії (60-і рр. ХХ ст.) за кордоном зумовлено потребою створення електронних ресурсів для швидкого та ефективного опрацювання великої обсягом лексикографічної інформації (*Браунівський корпус, Банк англійської мови*), укладання електронних словників для систем опрацювання природної мови (*DELAF, DALACF*) та впровадження засобів автоматизації лексикографічних процесів (мова *SGML* для маркування структури словникових статей). Подальший розвиток характеризується появою машинних версій паперових словників (*OALD, LDOCE, COBUILD*), комп'ютерних словників на оптичних дисках (*Oxford Dictionary*), онлайн-словників (*Gemet Thesaurus*) та енциклопедій (*Wikipedia*).

Зародження української комп'ютерної лексикографії припадає на середину 80-х років минулого сторіччя. У цей час вийшла програма ДКНТ СРСР зі створення національних машинних фондів. Але активного розвитку електронне словникарство набуло у 90-і рр. ХХ ст., коли була створена програма зі створення національної словникової бази. На першому етапі діяльність науковців була зосереджена на розробленні програмних засобів для автоматизації процесів укладання друкованих словників, а також створенні словників для системи перевіряння українського правопису (*Рута*) й системи українсько-російського перекладу (*Плай*). На початку ХХІ століття з'являються комп'ютерні словники української мови на лазерних дисках (*Інтегрована лексикографічна система «Словники України»*), електронні словники інших мов (*Глоса, Труднощі англійського слововживання*) та лінгвістичні корпуси текстів.

У другому підрозділі «*Головні завдання та напрямки досліджень сучасної української комп'ютерної лексикографії*» схарактеризовано особливості розвитку української комп'ютерної лексикографії кінця ХХ – початку ХХІ століття. Її головними практичними завданнями є: 1) створення корпусів текстів, електронних картотек та словникових баз даних; 2) розроблення машинних словників і баз даних як складників інформаційних систем машинного перекладу, інформаційного пошуку; 3) укладання за допомогою комп'ютера словопоказчиків, конкордансів, частотних словників; 4) підготовлення до видання комп'ютерних версій «паперових» словників (загальномовних і термінологічних) тощо; 5) укладання словників та енциклопедій для мережі Інтернет.

Теоретичні аспекти комп'ютерної лексикографії стосуються виділення та обґрунтування головних критеріїв класифікації електронних словників (І. Заваруєва, Р. Мисак, В. Черницький) та розроблення теоретичних засад з укладання комп'ютерних словників (Н. Клименко, І. Кульчицький, В. Широков).

У третьому підрозділі «*Поняття про термін та його лексикографічна параметризація*» з'ясовано характеристику терміна, його співвіднесеність з номеном, виявлено особливості параметризації термінологічної лексики у паперових та електронних словниках.

Термін розуміємо як слово або словосполучення, що є складником термінологічної системи певної галузі знань, відзначається наявністю дефініції та понятійно-класифікаційними зв'язками з іншими одиницями цієї системи й містить спеціальну інформацію про предмет або поняття, а також характеризується певною сферою використання. Щодо співвіднесеності понять *термін* і *номен* у технічній термінології, розрізняємо: 1) *власне номени*, тобто назви машин, пристроїв, приладів, деталей тощо; 2) *термінологічно-номенклатурні сполуки*, що позначають марки, типи, моделі машин, пристроїв, апаратів тощо. У галузевих термінологічних словниках наявні номени першого типу, які розглядаються багатьма лексикографами й мовознавцями як терміни.

Вироблені науковцями параметри опису лексики у термінологічних словниках є наслідком розвитку лексикографічної думки, починаючи від 20-х років ХХ ст. і закінчуючи початком ХХІ ст. У технічних словниках 20–30-х років ХХ ст., зокрема М. Дармороса (1927 р.), К. Туркала (1928 р.), І. Шелудька (1928 р.), В. Фаворського (1929, 1932 рр.) різною мірою відбито параметричні характеристики термінів: відображено орфоепічний, граматичний, словотвірний, орфографічний та парадигматичний (полісемія, синонімія та родо-видові зв'язки) параметри, подано вказівку на галузь використання терміна. Але деякі з цих параметрів укладачі подають непослідовно. Так, у словнику М. Дармороса в одних випадках спочатку подано український синонім до терміна іншомовного походження, а в інших – навпаки. У словнику І. Шелудька деякі омонімічні терміни інтерпретуються як полісемічні. Словники цього періоду фіксують стандартизовані українські терміни, новотвори, а також спеціальні найменування, що вживаються на певній території.

У технічних словниках 50–60 рр. ХХ ст. А. Ковшулі (1959 р.), М. Матійка (1961 р.), І. Шелудька (1962 р.) спостерігається тенденція до розширення змісту деяких параметрів. Технічні словники сучасного періоду, що стосуються науково-технічної лексики, термінології радіоелектроніки, радіотехніки, радіофізики та інші, характеризуються подальшою деталізацією лінгвістичного опису спеціальної лексики та більш послідовним і точним використанням окремих параметрів. Орфоепічний параметр використовується для розрізнення форм доконаного та недоконаного видів окремих дієслів, а також варіантів вимови терміна.

Питання параметризації лексичних одиниць в електронних словниках докладно досліджують українські (Л. Бессонова, О. Чепік) та зарубіжні мовознавці (М. Ков'язіна, Н. Сівакова). Науковці розглядають проблеми створення електронних словників нетехнічної термінології, але їхні пропозиції та висновки можна використовувати для створення словників із будь-якої предметної галузі. Зокрема, «Електронний словник політичної лексики» має елементи таких словників: 1) лінгвістичного: подано інформацію про вимову терміна, його граматичні характеристики, контексти, що розкривають значення терміна;

2) енциклопедичного: містить довідку про предмет або поняття, виражені цим терміном. Лінгвістичні параметри дають змогу виявити граматичні й семантичні особливості термінів, а енциклопедичні – систему понять політичної лексики. Інформація в словнику подана за гіпертекстовим принципом. Головна особливість «Екологічного словника-тезауруса» полягає у поданні терміна як елемента терміносистеми, для чого використано такі параметри: 1) зв'язок заголовкового терміна з категоріальним поняттям; 2) зв'язок заголовкового терміна з родовим терміном; 3) зв'язок заголовкового терміна з видовим терміном; 4) синонімія; 5) антонімія. У деяких електронних словниках (*Webopedia*, *Gemet Thesaurus*) системні зв'язки між термінами відображено за допомогою гіперпосилань.

Для подання лексичного матеріалу укладачі застосовують досвід традиційної лексикографії, а також сучасні комп'ютерні технології. Перспективним напрямком лексикографічних досліджень є проектування та створення українських галузевих електронних словників із використанням й удосконаленням досвіду українських і зарубіжних лексикографів.

У другому розділі «**Термінологічна підсистема «Гідротурбіни» як складник технічної термінології сучасної української мови**» досліджено джерела формування гідротурбінної лексики, з'ясовано структурно-семантичні особливості термінів, виявлено структуру та внутрішні системні зв'язки в гідротурбінній термінології.

У першому підрозділі «*Джерела формування сучасної української технічної термінології*» схарактеризовано основні джерела технічної термінології, якими є українська мова та інші національні мови. Важливим для становлення та розвитку технічної термінології є метафоризація (*кожух, козирок, зерно, стебло*) або метонімізація (*виточка, заготовка, згин*) значень загальноживаної незапозиченої лексики. Запозичення з інших мов виявляють себе на морфемному (*автоген-ник, акумулятор-ник, алюмініруваль-ник*) та лексичному (*металург, механік, електрик, агент, майстер*) рівнях.

У другому підрозділі «*Шляхи формування термінологічної підсистеми «Гідротурбіни»*» встановлено такі групи термінів за походженням: 1) терміни, запозичені з інших технічних термінологій (загальнотехнічна, електротехнічна, гідротехнічна тощо); 2) терміни, сформовані в межах аналізованої термінологічної підсистеми; 3) терміни суміжних та несуміжних галузей (термінологія природничих наук, будівельні терміни тощо).

До загальнотехнічної термінології належать номінації, що позначають: кріпильні деталі (*гвинт, шпінт, шпонка, штифт*), елементів систем трубопроводів (*засувка, клапан відсічний, труба, фітинг*), загальні технологічні операції (*центрування, транспортування, монтаж*). З електротехнічної термінології запозичено терміни на позначення електричного (*гідрогенератор, вимикач, система збуджування, статор*) та електросилового обладнання (*трансформатор, трансформатор напруги, пристрій розподільний*). Терміни гідротехнічного будівництва, що належать до периферійної частини аналізованої підсистеми, позначають споруди та їхні складники, необхідні для експлуатації гідротурбін (*аванкамера, водосховище, камера зрівнювальна, канал відвідний*,

канал дериваційний), технологічні приміщення гідроелектростанції (будівля гідроелектростанції, зала машинна) види гідроелектростанцій (гідроелектростанція акумулювальна, гідроелектростанція з водосховищем). До запозичених також належать терміни таких суміжних та несуміжних галузей, як машинобудування (електрогідравлічний регулятор, колонка керування; манометр, витратомір), гідрологія (об'єм водосховища, напір бруutto, напір нетто), металургія (бабіт, сталь, лиття, кування) та інших.

Терміни, сформовані в межах досліджуваної термінологічної підсистеми, позначають: типи гідротурбін (активна гідротурбіна, реактивна гідротурбіна; осьова гідротурбіна, діагональна гідротурбіна), частини гідротурбін (вал гідротурбіни, напрямний апарат гідротурбіни, робоче колесо гідротурбіни), робочі характеристики гідротурбін (висота відсмоктування гідротурбіни, витрата через гідротурбіну, позначка встановлення гідротурбіни). Деякі гідротурбінні терміни, запозичені з інших технічних галузей, зазнають змін щодо змісту. Термін *статор*, який в машинобудівній лексиці позначає «елемент у вигляді кільця, що має електричну обвитку та магнітопровід», набув в гідротурбінній термінології іншого значення: «нерухомий елемент проточної частини гідравлічної турбіни, що складається з профільованих колон».

У третьому підрозділі «Структурно-семантична характеристика гідротурбінних термінів» з'ясовано особливості будови гідротурбінних термінів, схарактеризовано морфологічний та синтаксичний способи їх творення.

Аналізована підсистема характеризується обмеженим використанням синтетичних термінів, до яких належать:

– терміни-іменники, утворені шляхом основоскладання (*оливоприймач, турбозатвор*) та словоскладання (*двигун-генератор*);

– терміни, утворені внаслідок абрєвіації: а) складноскорочені слова: *гідроагрегат, гідротурбіна, гідрозатвор*); б) ініціальна абрєвіатура: *маслонапірна установка – МНУ*. Деякі з абрєвіатур використовуються для творення нових термінів *міні-ГЕС* та *мікро-ГЕС*. Цей спосіб словотвору у досліджуваній термінологічній підсистемі не має широкого використання.

Поширеними є терміни аналітичного типу, які за своєю структурою поділяються на:

1) **двокомпонентні**: а) прикметник + іменник: *високонапірна гідротурбіна, напрямний апарат, напрямний апарат, робоче ущільнення* тощо; б) іменник + іменник: *кришка гідротурбіни, шахта гідротурбіни, ущільнення вала, вал гідротурбіни* тощо; в) іменник + іменниково-прийменникова конструкція: *гідротурбіна з мультиплікатором, хід на закриття, витрата через турбіну* тощо;

2) **багатокомпонентні**: а) іменник + (прийменник) + прикметник + іменник: *гідротурбіна з нерухомими лопатями, байпас гідротурбінного затвора*; б) прикметник + прикметник + іменник (прикметник може бути як простим, так і складеним): *оборотна діагональна гідротурбіна, низьконапірна радіально-осьова гідротурбіна, середньонапірна радіально-осьова гідротурбіна*; в) іменник + іменник + прикметник + іменник: *час закриття напрямного апарата, колона статора асиметричного профілю*; г) іменник + прийменник + іменник +

прикметник + іменник: *пристрій для транспортування робочого колеса, пристосування для виймання зрізних пальців*; г) іменник + прийменник + іменник + сполучник + іменник + ... + іменник: *пристосування для встановлення і виймання втулок вальниць цапф лопаток апарата напрямного*.

Компоненти аналітичних термінів позначають поняття, якими є: 1) конструктивне виконання + характер функціонування: *вертикальна радіально-осьова гідротурбіна*; 2) розташування + належність до об'єктів: *верхня вальниця цапфи лопатки, нижнє кільце напрямного апарата*; 3) розташування + призначення + належність до об'єктів: *верхнє ущільнювальне кільце робочого колеса*; 4) розташування + конструктивне виконання + призначення + належність: *нижнє нерухоме ущільнювальне кільце робочого колеса* тощо.

У четвертому підрозділі дисертації «*Ідеографічна класифікація лексики у термінологічній підсистемі «Гідротурбіни»*» схарактеризовано структурну організацію аналізованої підсистеми, вироблено лінгвальні та екстралінгвальні критерії для ідеографічної класифікації гідротурбінної термінологіки, а також розглянуто внутрішні системні відношення.

Гідротурбінна термінологія містить не лише вузькоспеціальну (власне гідротурбінну) термінологію, але й загальнотехнічні та наукові терміни, а також терміни зі споріднених та неспоріднених галузей. Для здійснення ідеографічної класифікації гідротурбінної термінологіки необхідно комплексно використовувати критерії лінгвального та екстралінгвального характеру:

1. **Лінгвальні критерії. Семантичний (дефініційний)**, що полягає у врахуванні мінімальної інформації про значення терміна, яке розкривається через опис або перелік суттєвих ознак поняття. Наприклад: *гідротурбіна – лопатева машина для неперервного перетворювання енергії рухомої води в механічну енергію робочого органа*. Значення терміна часто з'ясовується через вказівку на рід та видову відмінність позначуваного предмета: *гідротурбіна активна – гідротурбіна, яка використовує кінетичну енергію потоку*. **Парадигматичний**, що передбачає врахування особливостей системних зв'язків між термінами.

2. За **енциклопедичним критерієм** здійснюється групування термінів на основі екстралінгвальних ознак. Наприклад, терміни *напрямний апарат, вал гідротурбіни, ротор гідротурбіни* об'єднуються в групу за ознакою «частини гідротурбін».

За визначеними критеріями виявлено польову структуру підсистеми, «ядро» якої складають такі мікрополя: *Типи гідротурбін, Частини гідротурбін і Характеристики гідротурбін*, а периферію – *Виготовляння гідротурбін, Монтаж та випробування гідротурбін й Експлуатація гідротурбін*. У кожному мікрополі виділено тематичні групи, у складі яких можна виокремити термінологічні підгрупи. Наприклад, мікрополе *Типи гідротурбін* складають такі групи: *Гідротурбіна за видом енергії потоку води, Гідротурбіна за положенням вала, Гідротурбіна за напором, Гідротурбіна за швидкохідністю* тощо. У мікрополях було виявлено та схарактеризовано гіперо-гіпонімічні, партонімічні, синонімічні та антонімічні зв'язки між термінами.

У п'ятому підрозділі «*Синонімія у гідротурбінній термінології*» досліджено особливості синонімії в аналізованій терміносистемі. Визначено синонімічні пари термінів, один із яких є питомим, а другий – калькою з англійської мови: *радіально-осьова турбіна* (український термін) – *турбіна Френсіс* або *турбіна типу Френсіс* (калька з англійської мови *Francis turbine*). Терміни-синоніми у гідротурбінній термінології можуть утворюватися на ґрунті національної мови шляхом різного називання того самого предмета: *упорний підшипник* – *підп'ятник*. Синонімія у гідротурбінній термінології не є поширеним явищем, що свідчить про відносно високий ступінь уніфікованості цієї терміносистеми.

У шостому підрозділі «*Антонімія у гідротурбінній термінології*» виявлено такі особливості формування антонімічних пар: 1) основну групу становлять терміни-антоніми, протиставлення яких утворено за допомогою прикметників. Ознаками антонімічного протиставлення є положення у просторі (*вертикальна гідротурбіна* – *горизонтальна гідротурбіна*), якісна характеристика (*швидкохідна гідротурбіна* – *тихохідна гідротурбіна*), напрямок дії (*ліве обертання робочого колеса* – *праве обертання робочого колеса*); 2) терміни, антонімія яких виражається за допомогою прийменниково-іменникових словосполучень: *гідротурбіна з мультиплікатором* – *гідротурбіна без мультиплікатора*.

Третій розділ «**Комп'ютерний словник української гідротурбінної лексики: параметрична характеристика, структура, зміст**» присвячено створенню електронного словника, побудові його макро- та мікроструктури.

У першому підрозділі «*Лівий фрейм як складник макроструктури*» схарактеризовано абетковий та лінгвоенциклопедичний принципи побудови термінологічних реєстрів.

У словнику використано абетковий принцип подання термінів. Якщо термін виражає родові поняття і має видові поняття, які виражаються аналітичними термінами, то структуру останніх подаємо за інверсійним принципом. Цей принцип має такі переваги: 1) дає змогу групувати терміни, однакові за словотвірною (морфологічною) структурою та 2) забезпечує швидкий пошук потрібного аналітичного терміна. Наведемо зразок такого лексикографічного упорядкування гідротурбінної термінології:

А

Аванкамера

Автомат для зварювання дугового

Агрегат зварювальний

Агрегат лекажний

Анкер

Анкерування частин закладних

Апарат зварювальний

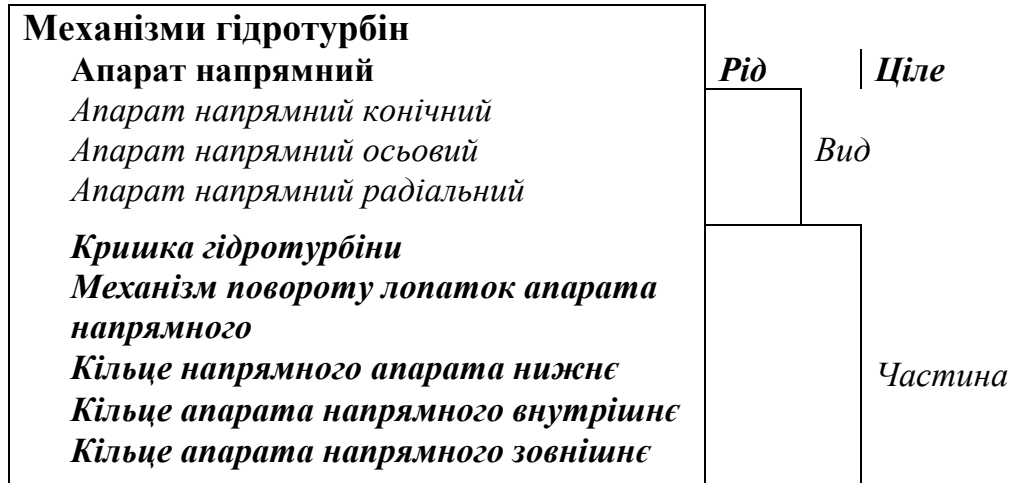
Апарат напрямний

Апарат напрямний конічний

Апарат напрямний осьовий

Апарат напрямний радіальний

Лінгвоенциклопедичний реєстр відображає структуру термінологічної підсистеми як у цілому, так і її окремої частини: мікрополе, термінологічна група або підгрупа, а також системні відношення між термінами цієї підсистеми («рід – вид», «частина – ціле»). Його побудова ґрунтується на результатах ідеографічної класифікації аналізованої термінологічної підсистеми. Наприклад:

У другому підрозділі «*Правий фрейм як складник макроструктури та його параметри*» визначено принципи опису термінів у словникових статтях, надано структуру словникової статті. Лексикографічна репрезентація терміна охоплює кілька рівнів: 1) **структурно-семантичний**, що передбачає визначення точної структури терміна як носія всіх характерних ознак репрезентованого ним поняття; 2) **семантизації терміна**: значення терміна повинно розкриватися як лінгвальними, так і екстралінгвальними засобами. До лінгвальних належать дефініція терміна, його переклад іншою мовою, а до екстралінгвальних: малюнки, схеми тощо; 3) **тематичної (ідеографічної) класифікації**: у словниковій статті має бути інформація про місце кожного терміна у термінологічній підсистемі; 4) **системного опису**: у словниковій статті мають бути відображені зв'язки терміна з іншими термінами, тематично з ним пов'язаними.

Структура словникової статті поділена на сім зон: 1) заголовковий термін, 2) граматична частина; 3) дефініція, 4) ідеографічна зона; 5) зона системних відношень, 6) зона перекладних еквівалентів та 7) зона ілюстрації.

У третьому підрозділі «*Заголовковий термін*» визначено змістове наповнення вхідної частини словникової статті. У цій частині подано інформацію про синтетичний та аналітичний типи заголовкового терміна; вимову терміна або терміносполуки (кольорове позначення наголосу); наявність термінів-синонімів. Семантика заголовкових аналітичних термінів містить: *ключове поняття + ознака*. Ключове поняття виражено терміном-іменником, а ознаки – іменником у родовому відмінку, прикметником, прийменниковою або безприйменниковою конструкцією: *Гідротурбіна* (ключове поняття) *ківшева* (ознака).

У четвертому підрозділі «*Граматична частина*» визначено обсяг граматичної інформації про реєстровий термін:

– форма терміна, яка вживається в природному мовленні, як для синтетичних, так і аналітичних термінів: *аванкамера, реактивна гідротурбіна, литий статор гідротурбіни, модельний блок випробувального стенда;*

– закінчення терміна у родовому відмінку однини та множини для кожного компонента аналітичного терміна (за винятком компонентів, що складають прийменникові й безприйменникові конструкції): *гідроелектростанція (-ії; -ій), горизонтальна (-ої; -их) гідротурбіна (-и; гідротурбін), дисковий (-ого; -их) гідротурбінний (-ого; -их) затвор (-а; -ів), регулювальне кільце напрямного апарата – регулювальне (-ого; -их) кільце́ (-я; кілець), дисковий гідротурбінний затвор із пласкоскошеним диском – дисковий (-ого; -их) гідротурбінний (-ого; -их) затвор (-а; -ів)*

– інформація про аналітичні терміни, атрибутивні компоненти яких виражені узгодженим означенням (*напрямний апарат – напрямний (-ого; -их) апарат (-а; -ів), осьовий напрямний апарат – осьовий (-ого; -их) напрямний (-ого; -их) апарат (-а; -ів)*), а також аналітичні терміни з неузгодженим означенням, вираженим безприйменниковою конструкцією (*бак нижнього б'єфа випробувального стенда – бак (-а; -ів)*) та аналітичні терміни з неузгодженим означенням, вираженим прийменниковою конструкцією (*капсульна гідротурбіна без мультиплікатора – капсульна (-ої; -их) гідротурбіна (-и; гідротурбін)*).

У п'ятому підрозділі «Зона дефініції» виділено та схарактеризовано такі типи визначень для розкриття семантики терміна:

а) родо-видове: *Гідротурбіна осьова – гідравлічна турбіна, у робочому колесі якої вода рухається по поверхнях, близьких до циліндричних;*

б) партитивне: *Гідроагрегат – агрегат, складений із гідротурбіни та генератора;*

в) перелічувальне: *Дефектоскопія кольорова – вид неруйнівного контролю для виявлення на виливках таких дефектів, як тріщини, включення, рихлоти, раковини тощо;*

г) описове: *Лопатка апарата напрямного – поворотний елемент обтічної форми, що регулює потік води до робочого колеса турбіни.*

Зона дефініції в окремих випадках містить також коротку енциклопедичну довідку про предмет або поняття, репрезентоване цим терміном: *Мікро-гідроелектростанція – гідроелектростанція, потужність якої складає 5–100 кВт. Таку електростанцію використовують для забезпечування електроенергією невеликих селищ, віддалених від електромереж.*

У шостому підрозділі «Ідеографічна зона» розроблено параметри для ідеографічної характеристики терміна:

1) «Лексика» – належність до лексичного складу (гідротурбінна, зварювального виробництва, металургійна тощо);

2) «Мікрополе» – приналежність заголовкового терміна до сукупності термінів, пов'язаних із певною предметно-понятійною сферою;

3) «Група» та «Підгрупа» (якщо є) – окрема група або підгрупа в мікрополі, до складу якої належить заголовковий термін.

У цьому підрозділі «Зона системних відношень» визначено параметри для характеристики системних зв'язків заголовкового терміна з іншими термінами. Для показу видових термінів запропоновано параметр «Види», а для показу термінів на позначення частини – «Складники». Якщо родове поняття має кілька видових, що визначаються різними ознаками, то у словниковій статті подається ремарка **Види**, а потім указується ознака, за якою здійснюється видовий поділ:

Гідротурбіна радіально-осьова

Види за напором: гідротурбіна високонапірна, гідротурбіна низько напірна, гідротурбіна середньонапірна

Види за швидкохідністю: гідротурбіна тихохідна, гідротурбіна швидкохідна, гідротурбіна швидкохідності середньої

Вид за напрямком обертання: гідротурбіна радіально-осьова оборотна

Якщо заголовковий термін є видовим щодо терміна, який стоїть на вищому рівні ієрархії, то останній вказано у підрозділі «Основна стаття». Системні зв'язки відображено за допомогою гіпертексту, що дає змогу: 1) простежити відношення між заголовковим терміном та іншими термінами одного мікрополя («рід ↔ вид», «частина ↔ ціле»); 2) забезпечити швидкий перехід до іншої тематично пов'язаної словникової статті, а потім повернутися назад. Зв'язок словникових статей організується за допомогою гіперпосилань.

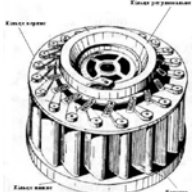
У восьмому підрозділі «Зона перекладних еквівалентів» розглянуто особливості подання відповідників англійською, іспанською та російською мовами. Для деяких іспанських гідротурбінних термінів подано вказівку на ареал уживання. У роботі запропоновано використовувати такий алгоритм та принципи добору іншомовних відповідників під час перекладу полісемічних термінів: 1) визначення предметної галузі, у межах якої термін має лише одне значення; 2) конкретизація значень одного й того самого терміна за допомогою аналітичних термінів; 3) добір іншомовних еквівалентів. За наявності синонімічних еквівалентів (дублетів) в інших мовах спочатку подається найбільш часто вживаний термін, а потім інші його синоніми. Наприклад, для українського терміна *камера спіральна гідротурбіни* подано такі синонімічні еквіваленти: а) англійські еквіваленти: Turbine spiral case = Turbine spiral casing = Turbine scroll case; б) іспанські еквіваленти: Cámara espiral de turbina (Ісп., Арг., Перу, М., Кол., Екв., Ч, Гват., Пар., Ур., Бол., Вен., К.-Р.) = Carcasa espiral de turbina (М., Перу, Ісп., Арг., Ч., Пар., Кол., Гват, Екв., Ур.) = Caja espiral de turbina (Ісп., Вен., Екв., Арг., М., Чилі, Перу, К.-Р., Ур.) = Caracol de turbina (Ісп., Кол., Екв., Ч., Перу, Арг., Ісп., К.-Р.).

У дев'ятому підрозділі «Зона ілюстрації» розроблено принципи розкриття семантики терміна з використанням графічних зображень.

Графічна ілюстрація є допоміжним засобом семантизації для формування уявлення про предмет або поняття, репрезентоване заголовковим терміном. Ілюстрація має такі форми: 1) фотографії для показу зовнішнього вигляду вузлів та деталей гідротурбін; 2) малюнки, що відображають конструкцію гідротурбін та

їхніх вузлів; 3) схеми для демонстрації принципів функціонування гідротурбінного обладнання.

Лексикографічну параметризацію гідротурбінної лексики та її подання в комп'ютерному словнику проілюструємо статтею із заголовковим терміном *апарат напрямний*:

<p>Апарат напрямний <i>напрямний апарат – напрямний (-ого; -их) aparát (-a; -iv)</i></p>	
<p>Робочий орган гідравлічної турбіни, який змінює закручування потоку і регулює витрату гідравлічної турбіни за рахунок повороту лопаток</p>	<p>English Distributor = Wicket gate = Guide vanes</p>
<p>Лексика: гідротурбінна Мікрополе: механізми гідротурбін Група: апарат напрямний</p>	<p>Español Distribuidor</p>
<p>Основна стаття: Гідротурбіна</p>	<p>Русский Аппарат направляющий</p>
<p>Види: апарат напрямний конічний, апарат напрямний осьовий, апарат напрямний радіальний</p>	
<p>Складники апарата напрямного: кришка гідротурбіни, кільце нижнє, кільце внутрішнє, кільце зовнішнє, механізм повороту лопаток</p>	

У десятому підрозділі «Програмна оболонка словника» розроблено структуру й елементи керування програмної оболонки словника. Вона складається з таких елементів: 1) **заголовкове поле** містить назву словника «TurboLex – Словник гідротурбінних термінів» у верхньому лівому кутку й три системні кнопки «Згорнути», «Розгорнути на весь екран», «Закрити програму» у верхньому правому кутку; 2) **поле словника** відображає термінологічні реєстри, а також словникові статті. Ця частина програмної оболонки призначена не лише для перегляду словникових статей, але й також уможливило перехід до інших словникових статей за допомогою гіперпосилань; 3) **панель керування** забезпечує навігацію по словнику й містить п'ять кнопок: «Головна», «Оновити», «Попередня», «Наступна» і «Друкувати».

У **висновках** сформульовано результати проведеного дослідження:

За відносно короткий період комп'ютерна лексикографія пройшла інтенсивний, позначений важливими досягненнями, шлях розвитку. Значною мірою він ґрунтується на виваженому поєднанні методів, принципів та засад традиційної лексикографії з новітніми методами, що виникають у сфері сучасних комп'ютерних технологій та інформаційних систем. Одним зі свідчень поступального руху комп'ютерної лінгвістики є створення низки електронних словників.

Необхідною передумовою створення комп'ютерного словника є аналіз походження, складу та структурної організації гідротурбінної термінології, її опис з погляду системних відношень, тобто побудова її теоретико-пізнавальної лінгвістичної моделі.

У термінологічній підсистемі «Гідротурбіни» виділяємо кілька груп термінів за походженням: 1) терміни, запозичені з інших технічних термінологій

(загальнотехнічна, електротехнічна, гідротехнічна тощо); 2) терміни, сформовані в межах досліджуваної термінологічної підсистеми; 3) терміни суміжних та несуміжних галузей (термінологія природничих наук, будівельні терміни, терміни зварювального виробництва тощо). Реінтеграція термінів як шлях поповнення гідротурбінної лексики в окремих випадках пов'язана зі зміною початкового термінологічного значення. Важливу роль у формуванні гідротурбінної термінології відіграє загальнотехнічна термінологія та термінологія суміжних технічних галузей.

Гідротурбінна термінологія містить терміни на позначення типів гідротурбін, їхніх складників та робочих параметрів; лексику інших галузей, до якої належать терміни на позначення виробничих процесів, монтажних операцій, видів випробування тощо. Гідротурбінна термінологія репрезентує понятійно-класифікаційну систему, в якій переважають видові поняття. Саме тому для досліджуваної термінології характерним є обмежена кількість синтетичних термінів та поширене вживання аналітичних термінів на позначення видових понять. Аналітичні терміни виражають поняття, що характеризуються з різних точок зору: призначення, конструктивного виконання, форми, розташування відносно інших предметів, характер функціонування, матеріалу, належності до різних об'єктів, якісних показників. З погляду польової організації термінологічна підсистема «Гідротурбіни» складається з «ядра», тематичні поля якого містять вузькоспеціальну лексику на позначення предметів та понять, притаманних лише гідротурбінній галузі; та «периферії», до якої належать усі інші терміни, пов'язані з виготовленням, випробуванням та експлуатацією гідротурбін. У межах тематичних полів терміни утворюють групи та підгрупи, де вони перебувають у системних відношеннях «рід – вид», «частина – ціле», синонімії та антонімії. Синонімія та антонімія у гідротурбінній термінології мають обмежений вияв.

У роботі обґрунтовано та описано методику укладання словника гідротурбінної термінології з урахуванням теорії та практики укладання термінологічних словників українськими вченими-лексикографами. Створений словник є засобом репрезентації аналізованої терміносистеми на рівнях мікроструктури й макроструктури. Як новий тип лексикографічної продукції електронний словник містить елементи традиційних словників різного типу, зокрема тлумачного, ідеографічного, перекладного та енциклопедичного. Водночас у словнику використано спосіб лексикографічного упорядкування термінологічної лексики, заснований на технології гіпертексту.

Макроструктура словника містить ліву частину, тобто реєстр словника, упорядкований за абетковим (абетково-гніздовим) принципом у поєднанні з ідеографічним, та праву частину, де відбито всі словникові статі. Ці частини позначаємо поняттям *фрейм* – окремий закінчений HTML-документ, який разом з іншими HTML-документами можна представити у вікні Web-браузера. Наповнення лівого та правого фрейму розроблено з метою максимально повно репрезентувати структуру та систему гідротурбінної термінології у її лінгвістичному та лінгвоенциклопедичному описі. Структуротвірні елементи

словникової статті характеризують заголовковий термін за різними критеріями, які впорядковують інформацію у визначеній послідовності.

У контексті провідних тенденцій розвитку сучасного національного термінознавства окреслюються перспективи розроблення теоретичних засад та практичного укладання електронних словників різних ступенем узагальнення концептуалізованих сфер спеціального знання, які знаходить відображення як в окремих підсистемах технічної термінології, так і в її цілісному вияві, що репрезентує складний, внутрішньо диференційований понятійно-семантичний «простір». Ці перспективи пов'язані з а) подальшим вивченням особливостей системної зумовленості форм, способів та змісту одиниць спеціальної лексики; б) побудові цілісних ідеалізованих величин як об'єктів лексикографічної репрезентації; в) удосконаленням способів об'єктивації лінгвістичної та енциклопедичної інформації про відповідні явища; г) побудовою й використанням гіпертексту в електронних словниках технічної термінології.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Купріянов Є. В. Сучасні комп'ютерні термінологічні словники / Є. В. Купріянов // Вісник Харківського національного ун-ту імені В. Н. Каразіна. — 2006. — № 745. Сер. : Філологія. Вип. 49. — С. 23—27.

2. Купріянов Є. В. Джерела формування термінологічної підсистеми «Гідротурбіни» / Є. В. Купріянов // Вісник Харківського національного ун-ту імені В. Н. Каразіна. — 2007. — № 765. Сер. : Філологія. Вип. 50 — С. 47—50.

3. Купріянов Є. В. Комп'ютерна лексикографія як проблема сучасного мовознавства (історичний аспект) / Є. В. Купріянов // Вісник Харківського національного ун-ту імені В. Н. Каразіна. — 2007. — № 798. Сер. : Філологія. Вип. 50. — С. 12—16.

4. Купріянов Є. В. Лексикографічна параметризація терміна у електронному словнику / Є. В. Купріянов // Науковий вісник Херсонського державного ун-ту. Сер. «Лінгвістика» : збірник наукових праць. Вип. VIII. — Херсон : Видавництво ХДУ, 2008. — С. 227—231.

5. Купріянов Є. В. Діахронічний аспект параметризації терміна у паперових словниках // Вісник Харківського національного ун-ту імені В. Н. Каразіна. — 2007. — № 854. Сер. : Філологія. Вип. 57. — С. 152—158.

6. Купріянов Є. В. Семантизація терміна в електронних галузевих словниках (на матеріалі онлайн-ресурсів) / Є. В. Купріянов // Збірник наукових праць *Studia linguistica*. Вип. 2. — 2009. — К. — С. 220—224.

7. Купріянов Є. В. Теоретичні аспекти укладання багатомовного електронного словника гідротурбінних термінів / Є. В. Купріянов // Науковий вісник Волинського національного ун-ту імені Лесі Українки. — 2009. — № 17. — С. 132—136.

8. Купріянов Є. В. Репрезентація синонімів у багатомовному електронному словнику з гідротурбінної термінології / Є. В. Купріянов // Слово и словарь = *Vocabulum et vocabularium*: сб. науч. тр. / ГрГУ им. Янки Купалы. — Гродно: ГрГУ, 2009. — С. 54—56.

9. Купріянов Є. В. Ідеографічна класифікація галузевої лексики як структури електронного словника (на прикладі гідротурбінної термінології) / Є. В. Купріянов // Вісник Харківського національного ун-ту імені В. Н. Каразіна. — 2010. — № 910. Сер. : Філологія. Вип. 60. Ч. I. — С. 323—326.

АНОТАЦІЯ

Купріянов Є. В. Українська термінологічна підсистема «Гідротурбіни» як об'єкт комп'ютерного словника. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.01 – українська мова. – Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Харків, 2011.

Дисертаційне дослідження присвячено описові української гідротурбінної термінології та її лексикографічній репрезентації в електронному словнику. Розглянуто становлення і розвиток українського та зарубіжного електронного словникарства, визначено напрямки досліджень сучасної української комп'ютерної лексикографії, наголошено на перспективах її розвитку. Здійснено огляд теоретичних праць провідних науковців щодо опрацювання лексики в паперових та комп'ютерних словниках.

Проаналізовано гідротурбінну термінологічну підсистему, зокрема висвітлено джерела її формування, структурну організацію та внутрішні системні зв'язки, з'ясовано структурно-семантичну будову термінів.

Запропоновано модель комп'ютерного словника спеціальної лексики, обґрунтовано лексикографічні параметри, за якими здійснюється опис терміносистеми у словнику.

Ключові слова: галузева термінологія, гідротурбінні терміни, значення, комп'ютерна лексикографія, комп'ютерний словник, термін, терміносистема.

АННОТАЦИЯ

Куприянов Е. В. Украинская терминологическая подсистема «Гидротурбины» как объект компьютерного словаря. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 – украинский язык. – Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, Харьков, 2011.

Диссертационное исследование посвящено описанию украинской гидротурбинной терминологии, а также ее репрезентации в электронном словаре. Рассмотрено становление и развитие компьютерной лексикографии в Украине и за рубежом, определены направления исследований в современной украинской компьютерной лексикографии, сделан акцент на перспективах ее развития. Осуществлен обзор теоретических работ ведущих ученых по описанию лексики в бумажных и компьютерных словарях.

Проведен анализ гидротурбинной терминологической подсистемы, освещены источники ее формирования, структурная организация и внутренние системные отношения, определена структурно-семантическая форма терминов.

Предложена модель компьютерного словаря специальной лексики, обоснованы лексикографические параметры, по которым описывается терминсистема в словаре.

Ключевые слова: отраслевая терминология, гидротурбинные термины, значение, компьютерная лексикография, компьютерный словарь, термин, терминосистема.

SUMMARY

Kupriyanov Ye. V. Ukrainian hydroturbine term subsystem as an object of computer dictionary. – Manuscript.

Thesis for a Candidate degree in Philology. – Specialty 10.02.01. – The Ukrainian Language. – V.N. Karazin Kharkiv National University. – Kharkiv. 2011.

The paper deals with the lexicographic description of Ukrainian hydroturbine term subsystem in electronic dictionary. The formation and development of computer lexicography in Ukraine and abroad are considered. The lines of research in modern Ukrainian computer lexicography are analyzed, and its development prospects are outlined. Theoretical studies of lexical unit description in paper and electronic dictionaries, performed by leading scientists, are surveyed.

Based on the vast research material the analysis of hydroturbine term subsystem, in particular its sources of formation, structure and system relations between terms, is performed. The structural and semantic characteristics of hydroturbine terms are given.

The hydroturbine term subsystem comprises special terms denoting the types, components and parameters of hydroturbine equipment and terms belonging to related fields namely machine building, electrical engineering, hydraulic engineering, civil construction etc. The special terms of compound structure form the major part of the analyzed term subsystem. The structural organization consists of the center and periphery, the first containing microfields “Hydroturbine types”, “Hydroturbine components” and “Hydroturbine parameters” and the second, “Hydroturbine manufacture” and “Hydroturbine operation”. Each microfield can be composed by term groups and subgroups which are formed on the basis of lingual and extra lingual criteria. Synonymic, antonymic, hyper-hyponymic and paronymic relations in these groups are revealed. The presence of limited number of synonyms and considerable number of antonyms is a salient feature of hydroturbine terminology.

The macrostructure composed of two frames (left frame containing alphabetical and lingual-encyclopedic lists of terms; and right frame, all dictionary entries) was selected for the computer dictionary. The frame denotes a finished HTML document which can be displayed in any Web browser together with other HTML documents. The content for the left and right frame has been defined so as to represent the structure and system of the hydroturbine terminology applying lingual and encyclopedic means of description.

The lingual-encyclopedic list represents the whole structure of the term subsystem. The dictionary also supports traditional way of term arrangement – alphabetical order, which is typical for the most of paper term dictionaries.

The right frame describes the headword in various aspects. Its structural elements are followed in predetermined order. The entry has six zones each one having a set of parameters necessary for lexicographic description of the term: 1) headword (information about pronunciation and synonyms); 2) grammar zone (flexion or full form of the headword in genitive case, singular and plural form, morphological or syntax

characteristics of the headword); 3) definition zone (in some cases the definition can be accompanied by a short encyclopedic information of the object represented by the headword); 4) thematic zone (center or periphery, term group and subgroup which the headword belongs to); 5) system relation zone (indicating system relations of the headword with other terms: hyper-hyponymic, paronymic etc.); 6) translation zone (headword equivalents in English, Spanish and Russian; a geographical range of Spanish term usage is indicated); 7) graphical illustration zone (extra-lingual ways to describe the meaning of the headwords; for this purpose photos, figures, schemes and diagrams are applied). The computer dictionary is considered to be a new type of lexicographic product combining the elements of different paper dictionaries, namely explanatory, thesaurus, translation and encyclopedic dictionaries.

The electronic dictionary on hydroturbine terms is compiled on the hypertext principle which allows visualizing the structural organization of the whole hydroturbine term subsystem, the relations between terms in this subsystem. The hypertext also provides convenient and comprehensive search of the material in the dictionary, the results evidencing the inclusion of a term in topical and conceptual areas.

Key words: industry-specific terms, hydroturbine terms, meaning, computer lexicography, computer dictionary, term, term system.